

علوم الحدیث

ڈاکٹر محمد صالح المنجد (لبنان)

اللہ

مترجم

پروفیسر غلام محمد عظیمی مرحوم

صدر شعبہ علم اسلامیہ

ازہدیٰ یونیورسٹی فیصلہ (پاکستان)

ملک سائنز پبلیشرز

کارخانہ انار، فیصلہ، آئی ایم ایف 5، 221 2214274

علوم الحدیث

تصنیف

ڈاکٹر سحیحی صالح (لبنان)

مترجم

پروفیسر غلام احمد حریری (ایم اے)

ناشران و تاجران کتب
مَلِکِ سَیَّان

041-2644375

041-2417077

کتابخانہ اسلامیہ

کتابخانہ اسلامیہ

۱۸۲۵

جملہ حقوق بحق ناشر محفوظ ہیں

نام کتاب

علوم الحدیث

مصنف

ڈاکٹر ساجی صالح (لبنان)

مترجم

پروفیسر غلام احمد حریری (ایم اے)

صفحات

480

طابع

ملک اعجاز وحید

سن اشاعت

2009ء

تعداد

گیارہ سو

ناشر

ملک سنز فیصل آباد

ملنے کا پتہ

ملک سنز تاجران کتب

کارخانہ بازار فیصل آباد

فون: 2417077 041-2644375

فہرست مضامین

- مقدمہ مصنف ۲۰
- علوم الحدیث کے موضوع پر تصنیف میں دشواریاں ۲۰
- کتاب ہذا کی ضرورت و اہمیت ۲۱
- عہد رسالت میں کتابت حدیث ۲۲
- مباحث متعلقہ حدیث ۲۳
- اصطلاحات حدیث ۲۴
- حدیث نبوی ﷺ کی افادیت ۲۴
- ہدیہ تشکر و امتنان ۲۵

باب اول ..... تاریخ الحدیث

- فصل اول ..... حدیث و سنت اور دیگر اصطلاحات ۲۸
- حدیث و سنت ۲۸
- لفظ حدیث کی لغوی تحقیق ۲۸
- حدیث ضد قدیم ۲۹
- حدیث و سنت کا فرق ۳۱
- لفظ سنت کی لغوی تحقیق ۳۲
- حفاظت سنت ۳۴
- حدیث و سنت کی یگانگت ۳۵
- خبر و اثر ۳۶
- حدیث قدسی ۳۷

فصل دوم..... تدوین حدیث

- ۴۰ ..... ظہور اسلام سے پہلے عرب کتابت سے آشنا تھے ○
- ۴۲ ..... عہد رسالت میں قلت کتابت کے اسباب ○
- ۴۹ ..... عہد رسالت میں تحریر شدہ صحیفے ○
- ۵۷ ..... صحیفہ ابی ہریرہ برائے ہمام بن منبہ رضی اللہ عنہ ○
- ۵۹ ..... تدوین حدیث کے بارے میں مستشرقین کا موقف ○
- ۶۵ ..... خلفاء راشدین کا عصر و عہد ○
- ۶۶ ..... تابعین اور تبع تابعین کا زمانہ ○

فصل سوم..... طلب حدیث میں ترک وطن

- ۷۶ ..... ارتقاء حدیث پر ماحول کا اثر ○
- ۷۹ ..... طلب حدیث میں ترک وطن ○
- ۸۳ ..... وحدت نصوص پر کثرت اسفار کے اثرات ○
- ۸۹ ..... حدیث کو ذریعہ معاش بنانے کے سلسلہ میں سفر ○
- ۹۴ ..... روایت حدیث میں لا پرواہی کرنے والوں کا مقابلہ ○

فصل چہارم..... دارالحدیث کی تعمیر اور القاب محدثین

- ۱۰۲ ..... محدثین کے القاب ○
- ۱۰۳ ..... مسند ◇
- ۱۰۴ ..... محدث ◇
- ۱۰۴ ..... حافظ ◇
- ۱۰۹ ..... حافظ کی مدد سے روایت حدیث ○

فصل پنجم..... اساتذہ سے اخذ حدیث اور اس کے طریقے

- ۱۱۸ ..... سماع ◇

۱۲۳	قرأت	۲
۱۲۵	اجازہ	۲
۱۲۷	مناولہ	۲
۱۲۸	مکاتبہ	۵
۱۳۰	اعلام	۲
۱۳۱	وصیت	۷
۱۳۲	وجادہ	۸
۱۳۵	روایت حدیث کے طریقے	○
۱۳۵	اداء	۱
۱۳۶	مودی	۲
۱۳۶	متحمل	۳

باب دوم..... علوم الحدیث پر تصانیف

۱۳۸	فصل اول..... علم حدیث روایت و درایت کے اعتبار سے	
۱۳۸	روایت حدیث	۱
۱۳۸	درایت حدیث	۲
۱۳۸	راوی	۳
۱۳۹	مروی	۴
۱۳۹	احوال الراوی	۵
۱۳۹	احوال المروی	۶
۱۴۰	علم جرح و تعدیل	۱
۱۴۲	علم رجال الحدیث	۲
۱۴۲	علم مختلف الحدیث	۳
۱۴۳	علل الحدیث	۴

۱۳۳ ..... غریب الحدیث ۵

۱۳۳ ..... ناسخ و منسوخ ۶

۱۳۶ ..... فصل دوم ..... کتب حدیث اور ان کے مراتب

۱۳۶ ..... کتب حدیث میں فرق مراتب

۱۳۷ ..... طبقہ اول ۱

۱۳۷ ..... طبقہ دوم ۲

۱۳۷ ..... طبقہ سوم ۳

۱۳۸ ..... طبقہ چہارم ۴

۱۳۸ ..... اہم کتب روایت و مسانید ○

۱۳۸ ..... (الف) کتب صحاح

۱۵۳ ..... (ب) الجوامع

۱۵۳ ..... (ج) المسانید

۱۵۵ ..... (د) معاجم

۱۵۵ ..... (هـ) مستدرکات

۱۵۶ ..... (و) مستخرجات

۱۵۷ ..... (ز) الاجزاء

۱۵۸ ..... فصل سوم ..... راوی کے شرائط

۱۵۸ ..... محدثین کا مقیاس و معیار

۱۵۸ ..... عقل ۱

۱۵۹ ..... ضبط ۲

۱۶۰ ..... عدالت ۳

۱۶۲ ..... باب سوم ..... اصطلاحات حدیث

..... فصل اول ..... اقسام حدیث

۱۷۷	موضوع	○
۱۸۰	فصل دوم ..... حدیث صحیح	
۱۸۱	صحیح کی دو قسمیں	○
۱۸۲	حدیث متواتر	○
۱۸۳	متواتر لفظی	❖
۱۸۶	متواتر معنوی	❖
۱۸۷	خبر واحد سے یقینی علم حاصل ہوتا ہے	○
۱۸۸	غریب	○
۱۸۸	حدیث مشہور	○
۱۹۳	فصل سوم ..... حدیث حسن	
۱۹۹	حدیث کے القاب عامہ جن میں صحیح و حسن سب شامل ہیں	
۲۰۳	فصل چہارم ..... حدیث ضعیف	
۲۰۳	حدیث ضعیف کی اقسام	○
۲۰۳	مرسل	❖
۲۰۴	حدیث مرسل حجت نہیں	○
۲۰۶	منقطع	❖
۲۰۸	معضل	❖
۲۰۹	مدرس	❖
۲۰۹	مدرس الاسناد	❖
۲۱۱	تدلیس الشیوخ	❖
۲۱۲	تدلیس العطف	❖
۲۱۲	تدلیس السکوت	❖
۲۱۳	تدلیس تسویہ	❖

- ۲۱۹ ..... ۵ تالیس اور مرسل خفی
- ۲۲۰ ..... ۶ معلل
- ۲۳۳ ..... ۷ مقلوب
- ۲۳۷ ..... ۸ واقعہ امتحان بخاری
- ۲۳۹ ..... ۹ شاذ
- ۲۴۷ ..... ۱۰ منکر
- ۲۵۱ ..... ۱۱ متروک
- ۲۵۲ ..... کیا موقوف و مقطوع روایات احادیث ضعیفہ میں شامل ہیں؟
- ۲۵۳ ..... موقوف
- ۲۵۵ ..... مقطوع
- ۲۵۶ ..... احادیث ضعیفہ کی نقل و روایت اور ان پر عمل
- ۲۶۱ ..... صحیح و حسن و ضعیف میں مشترک اقسام
- ۲۶۲ ..... ۳-۱ مرفوع، مسند، متصل
- ۲۶۲ ..... مرفوع
- ۲۶۲ ..... مرفوع قولی
- ۲۶۳ ..... مرفوع فعلی
- ۲۶۳ ..... مرفوع تقریری
- ۲۶۳ ..... مسند
- ۲۶۶ ..... متصل یا موصول
- ۲۶۸ ..... ۲-۴ معنعن، مونن، معلق
- ۲۶۸ ..... معنعن
- ۲۶۸ ..... حدیث مونن
- ۲۷۱ ..... معلق
- ۲۷۲ ..... ۸-۷ فردغیر

۲۷۸	عزیز، مشہور، مستفیض	۱۱-۹
۲۸۰	حدیث مشہور صحیح	۱
۲۸۱	حدیث مشہور حسن	۲
۲۸۱	حدیث مشہور ضعیف	۳
۲۸۲	حدیث مشہور باطل	۴
۲۸۶	۱۲-۱۳ عالی نازل	
۲۸۶	سند عالی مطلق	۱
۲۸۷	سند عالی نسبی	۲
۲۸۸	موافقت	۳
۲۸۸	بدل	۴
۲۸۸	مساواة	۵
۲۸۹	مصافحہ	۶
۲۹۲	۱۴-۱۵ متابع و شاہد	
۲۹۳	متابع تام	○
۲۹۳	متابع قاصر	○
۲۹۴	شاہد لفظی	○
۲۹۴	شاہد معنوی	○
۲۹۶	درج	۱۶-۱۷
۳۰۲	مسلسل	۱۷-۱۸
۳۰۶	المصحف	۱۹-۲۰
۳۱۶	حدیث موضوع اور وضع کے اسباب و وجوہ	○
۳۱۶	حدیث موضوع	○
۳۱۷	پہلا قاعدہ	○
۳۱۷	دوسرا قاعدہ	○

- تیسرا فائدہ ۳۱۸
- چوتھا قاعدہ ۳۱۹
- پانچواں قاعدہ ۳۱۹
- روایت و درایت ۳۳۰

باب چہارم ..... ادب و لغت اور قانون میں حدیث نبوی ﷺ کا مقام

- اسلامی قانون میں حدیث نبوی کا مرتبہ و مقام ۳۴۶
- قرآن میں اطاعت رسول اور اتباع سنت کی تاکید شدید ۳۴۶
- حدیث نبوی کی تشریحی وسعت و جامعیت ۳۵۰
- حدیث مستقل ماخذ تشریع ہے ۳۵۳
- حجیت حدیث صحیح ۳۵۸
- حلت و حرمت کے اثبات میں کتاب و سنت کی یکسانی ۳۵۸
- حدیث دانی میں صحابہ یکساں نہ تھے ۳۶۱
- غیر مجتہد کے لئے جواز عمل بالحدیث ۳۶۱
- مذاہب کا آغاز اور اصحاب مذاہب کا حدیث سے احتجاج ۳۶۴
- احادیث آحاد سے احتجاج اور اس کے شرائط ۳۶۷
- خبر مخفف بالقرائن سے احتجاج ۳۷۱
- ادب پر حدیث نبوی کے اثرات ۳۷۴
- حدیث کے زیر سایہ علوم اسلامیہ کا نشو و ارتقا ۳۷۴
- علم نحو پر حدیث کے اثرات ۳۷۶
- اسناد کے ساتھ روایت کرنے میں صحابہ کی اولیت ۳۷۸
- ادبی علوم پر اسانید محدثین کے اثرات ۳۸۰
- لغت و نحو پر حدیث سے احتجاج ۳۸۴
- روایت حدیث کے ائمہ کا احتراز ۳۸۴
- لغت و نحو پر حدیث سے احتجاج ۳۸۵

- حدیث سے احتجاج نہ کرنے کے وجوہ ۳۸۷
- مانعین احتجاج کی تردید ۳۸۷
- خلاصہ مباحث سابقہ ۳۹۰
- بصری علماء ۳۹۱
- کوئی علماء ۳۹۱

باب پنجم

- طبقات الرواة ۳۹۳
- ابن سعد اور طبقات کا طرز تصنیف ۳۹۳
- تمہید ۳۹۳
- ابن سعد اور اس کے سیر و سوانح ۳۹۵
- ابن سعد کے بنیادی مصادر و مآخذ ۳۹۶
- ابن سعد کے استاد و اقدی کے بارے میں اظہار خیال ۳۹۷
- شیخ و تلمیذ کے مابین فرق و امتیاز ۳۹۹
- طبقات ابن سعد کے اہم مندرجات ۴۰۱
- طبقات ابن سعد کا اسلوب و انداز ۴۰۲
- ابن سعد کی نسب دانی ۴۰۳
- محدثین کے طریقہ پر روایت کرنے والا ۴۰۵
- طبقات رواة ۴۰۶
- راویوں کے طبقات اور ان کی اصطلاحی تقسیم ۴۰۶
- حافظ ابن حجر کی تقسیم کے مطابق راویوں کے طبقات ۴۰۷
- طبقہ صحابہ ۴۰۸
- صحابی کی تعریف ۴۰۸
- طبقہ تابعین ۴۱۴
- تابعی کی تعریف ۴۱۴

- اتباع تابعین کا طبقہ ۴۱۶
- تعریف ۴۱۶
- صحابہ کا تعارف و ترجمہ ۴۱۷
- سات کثیر الروایت صحابہ ۴۱۷
- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ ۴۱۷
- عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ ۴۲۰
- انس بن مالک ۴۲۱
- ام المومنین حضرت عائشہ صدیقہ ۴۲۳
- عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ ۴۲۵
- حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ عنہ ۴۲۹
- حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ ۴۲۹
- مشاہیر صحابہ ۴۳۱
- حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ ۴۳۱
- عبداللہ بن عمرو بن العاص ۴۳۲
- ابوذر غفاری ۴۳۳
- سعد بن ابی وقاص ۴۳۴
- معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ ۴۳۵
- ابوالدرداء ۴۳۶
- بعض کبار تابعین کا تعارف ۴۳۷
- سعید بن مسیب ۴۳۷
- نافع مولیٰ ابن عمر ۴۳۷
- محمد بن سیرین رضی اللہ عنہ ۴۳۸
- ابن شہاب زہری ۴۳۹
- سعید بن جبیر ۴۴۰
- ۴۴۱

- امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ ۴۴۲
- بعض اتباع تابعین کا تعارف ۴۴۵
- امام مالک بن انس ۴۴۵
- امام ملک کے تلامذہ ۴۴۷
- امام شافعی رحمہ اللہ ۴۴۷
- شافعی کے تلامذہ ۴۴۹
- سفیان ثوری ۴۴۹
- سفیان بن عیینہ ۴۵۱
- لیث بن سعد ۴۵۲
- تابع تابعین کے اتباع و تلامذہ کا تعارف ۴۵۴
- ① امام احمد بن حنبل ۴۵۴
- تلامذہ و اساتذہ ۴۵۶
- ② امام بخاری ۴۵۶
- تصانیف بخاری ۴۵۷
- ③ امام مسلم ۴۵۸
- تلامذہ ۴۵۹
- تصانیف ۴۵۹
- ④ امام ترمذی ۴۶۰

